

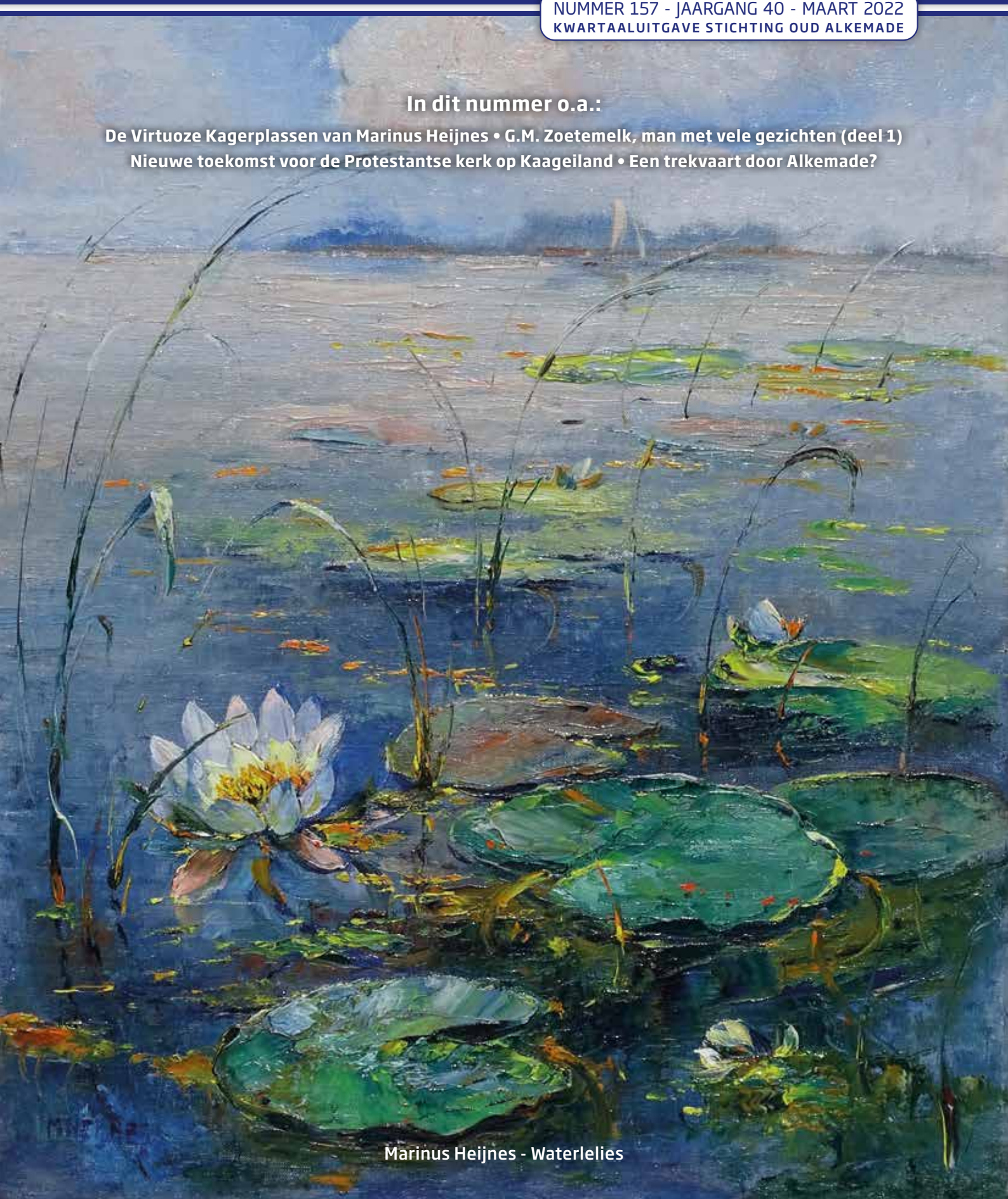
Alkmadders

NUMMER 157 - JAARGANG 40 - MAART 2022
KWARTAALUITGAVE STICHTING OUD ALKEMADE

In dit nummer o.a.:

De Virtuoze Kagerplassen van Marinus Heijnes • G.M. Zoetemelk, man met vele gezichten (deel 1)
Nieuwe toekomst voor de Protestantse kerk op Kaageiland • Een trekvaart door Alkemade?

Marinus Heijnes - Waterlelies

40e jaargang, maart 2022, nummer 157
Kwartaluitgave van de Stichting Oud Alkemade.
Opgericht 16 december 1980.

Redactie

Alfred Bakker
Geert-Jan van Beek
Sjaak Bouwmeester
José van der Meer-van der Zwet (eindredactie)
Fons van Rijn
E-mailadres van de redactie:
alkmadders@ziggo.nl

Foto's (tenzij anders vermeld)

Agnes Turk (agnes_118@hotmail.com)
Archief Stichting Oud Alkemade

Donateursbestand en adreswijzigingen

Leon Hogenboom
06-531 93 655 of per e-mail:
hogenboomleon@gmail.com

Donateurschap

Nieuwe donateurs zijn van harte welkom.
U kunt zich aanmelden via onze website,
per e-mail via info@stichtingoudalkemade.nl
of telefonisch bij het secretariaat: 071-501 83 26.
De minimumdonatie bedraagt € 20,- per jaar,
te voldoen op bankrekening NL09 INGB 0005 4356 41
van Stichting Oud Alkemade. Per post ontvangen van
Alkmadders kost € 12,00 per jaar extra.

Losse nummers

Deze kosten € 5,75 en zijn verkrijgbaar tijdens de
openingsuren van het museum.

Openingstijden

Het Museum Oud Alkemade is geopend op
zondagmiddag van 14.00-17.00 uur en op
dinsdagmiddag van 13.30-16.00 uur.
In de maanden juli en augustus en op 1e Paasdag,
1e Pinksterdag en 1e en 2e Kerstdag is het
museum gesloten. Op 2e Paasdag en 2e Pinksterdag
is het museum wel open.

Secretariaat

Annelies van Wieringen (06 204 56 548)

Bezoek- en postadres Stichting Oud Alkemade

Saskia van Uylenburchlaan 22
2377 CE Oude Wetering
Telefoon: 071-3312168
E-mail: info@stichtingoudalkemade.nl
Website: www.stichtingoudalkemade.nl

De Stichting Oud Alkemade heeft de culturele ANBI-status
en betaalt daarom geen schenk- of erfbelasting. Uw schen-
king komt dus geheel ten goede aan de activiteiten van de
Stichting Oud Alkemade.

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar
gemaakt door middel van druk, microfilm of op welke andere wijze ook,
zonder voorafgaande toestemming van de redactie.

INHOUD:

Van het bestuur	1
Tentoonstellingsnieuws	2
De Virtuoze Kagerplassen van Marinus Heijnes	3
Een bijzondere tentoonstelling in Groesbeek	4
G.M. Zoetemelk, een man met vele gezichten (deel 1)	5
Aanvulling op 'Hoe het geheugen...'	9
De Protestantse kerk op Kaageiland	10
Een trekvaart door Alkemade?	13
Bespreking boek 'Als de bom valt'	18
Raadplaatje	19

Van het bestuur

Beste donateurs,

Na maanden van beperkingen is ons/uw museum gelukkig weer open.
Wij hebben er weer heel veel zin in om u te ontvangen, want er is zoveel
moois te zien op de tentoonstelling 'Van Toen naar Nu'.

Ook hebben we nog wat in te halen: in maart zullen we weer een aantal
basisschoolklassen ontvangen voor een korte rondleiding in ons muse-
um. En we laten de leerlingen kennismaken met de tentoonstelling over
de Tweede Wereldoorlog die in een apart gedeelte van het museum is
ingericht. De voorbereidingen voor een nieuwe tentoonstelling op die
plek zijn alweer in volle gang. Hierover leest u op de volgende pagina's.

Er worden de laatste tijd ook wel weer veel spullen bij ons aangeboden.
Daaruit blijkt dat u zeker met ons meedenkt en helpt onze collectie te
vergroten, waar wij u heel dankbaar voor zijn. Voor het aanbieden van
voorwerpen willen we u vragen contact op te nemen met onze inventa-
risbeheerder Sjaak Koek (sjaakoek@hotmail.com).

Ook willen wij hierbij de Kaaswereld (de kaaswinkel op het Noordplein)
hartelijk bedanken voor hun sponsoractie die zij in 2021 georganiseerd
hebben voor onze stichting!

Wij hopen wij u snel weer te ontmoeten in ons museum! Wij zorgen
voor een huiselijke sfeer en u kunt tussendoor altijd gezellig nog een kop
koffie of thee gebruiken.

Lex van der Zwet, voorzitter

Beste lezer,

Een nieuw jaar met gelukkig weer volop mogelijkheden om erop uit te gaan. In onze gemeente zijn zo veel mooie plekken om in het voorjaar van te genieten! Dus stap zodra het kan op de fiets en ga bijvoorbeeld op zoek naar de plekken waar Marinus Heijnes zijn schildersezels had staan om de Kagerplassen en haar oevers op het doek vast te leggen.

In Rijpwetering was G.M. Zoetemelk een bekende verschijning, er is zelfs een hofje naar hem genoemd. Maar wie was deze amateurhistoricus en -schilder nu eigenlijk echt? In deze Alkmadders deel 1 van zijn levensverhaal.

In de omgeving van Oud Ade richting Leiden is in het verleden het nodige aan plannen bedacht om vanuit de stad een verbinding via Alkemade naar de Haarlemmermeer te creëren. Dat ging niet zonder slag of stoot, zoals blijkt uit de overgebleven verslagen uit het midden van de 19^e eeuw. Uiteindelijk is die verbinding er wel gekomen, al is het geen trekvaart geworden zoals aanvankelijk de bedoeling was.

Oude foto's doen het altijd goed in ons blad. Dat hebben we gemerkt bij het artikel in de vorige Alkmadders over de verkennerij. Dank aan degenen die gereageerd hebben en ons de ontbrekende namen van een aantal geportretteerden hebben doorgegeven. We hebben ook weer eens de rubriek Raadplaatje van stal gehaald. Van een heel oude foto zouden we graag willen weten wanneer die genomen is en wie er op staan.

Heeft u oude(re) foto's die u wilt opruimen, weet dan dat ons fotoarchief ze graag van u in ontvangst neemt. Het liefst met de datum erbij, ter gelegenheid waarvan ze genomen zijn en de namen van degenen die er op staan. U kunt hiervoor contact opnemen met de coördinator van ons fotoarchief Agnes Turk, email agnes_118@hotmail.com

Wij wensen u weer veel leesplezier!

José van der Meer-van der Zwet, eindredacteur

Tentoonstellingsnieuws

In de maand maart is het museum speciaal geopend voor kinderen van de basisscholen in het werkgebied van de stichting, de voormalige gemeente Alkemade. Zij komen met hun klas op excursie naar het museum. Op de eerste plaats zal dat zijn om de tentoonstelling over oorlog en bevrijding te bekijken. Verder maken zij een rondgang door het museum en doen onderweg allerlei opdrachten.

Vanaf 21 maart gaan we aan het werk om de tentoonstelling Oorlog en Bevrijding in Alkemade op te ruimen en deze ruimte geschikt te maken voor weer een nieuwe tentoonstelling. Ditmaal is het de beurt aan de Kaagse schilder Marinus Heijnes. De officiële opening van deze tentoonstelling zal plaatsvinden op zondag 10 april om 14.30 uur. Uiteraard bent u van harte welkom om deze opening bij te wonen. Maar, zoals we de laatste jaren gewend zijn, onder voorbehoud van eventuele coronamaatregelen.

Graag verwijzen wij u naar een uitgebreid artikel van Gert Wentzel over Marinus Heijnes op de volgende pagina's. Het is bedoeld als introductie bij de tentoonstelling 'Virtuoze Kagerplassen'. Gert is verbonden aan de Stichting Marinus Heijnes, deze stichting heeft het ontwerp voor de tentoonstelling gemaakt. De expositie zal te bezoeken zijn tot 31 december van dit jaar.

Van Heijnes zijn op dit moment al een viertal schilderijen te zien in de tentoonstelling 'Van Vroeger naar Nu'. Inmiddels zijn er al heel wat bezoekers wezen kijken. En in tevredenheid en waardering scoort de tentoonstelling heel hoog.

U ziet, er is de komende maanden volop moois te zien in ons museum en u bent van harte welkom!

Marinus Heijnes - Boerderij WerkEnd, Zevenhuizen.
Tegenwoordig is hier restaurant Meerhoeve gevestigd.
Foto: Stichting Marinus Heijnes.

De Virtuoze Kagerplassen van Marinus Heijnes

Gert Wentzel

In april 2022 wordt in het Museum Oud Alkemade een tentoonstelling over Marinus Heijnes geopend. Deze 'Kaagschilder' was ooit een bekend landschapsschilder, maar bij veel inwoners uit de huidige fusiegemeente Kaag en Braassem is hij volledig onbekend. Wie was toch deze Heijnes en waarom is hij vergeten?

Op Kaageiland.

Oudere Kagenars weten vaak nog wel van hun oud-dorpsgenoot die van 1916 tot zijn overlijden in 1963 op Kaageiland woonde. In menig huiskamer rondom De Kaag hangt wel een van zijn rietkragen of waterlelies. Omstreeks 2010 was er nog aandacht voor Heijnes, onder andere met een artikel in Alkmadders en een geïmproviseerde tentoonstelling in de Stal op de Kaag. In 2018 werd een stichting opgericht met als doel de kunstwerken van Heijnes te catalogiseren en ten toon te stellen. Op dit moment zijn ruim vijfhonderd schilderijen aan Heijnes toegeschreven, ze staan online op de website van de stichting www.marinusheijnes.nl.

Levensloop

Marinus Heijnes (1888-1963) kwam oorspronkelijk uit Amsterdam, waar hij ook zijn kunstopleiding genoot. Na twee jaren door Zwitserland, Frankrijk en Italië te hebben getrokken kwam hij in 1912 terug naar Amsterdam om te gaan werken bij de drukkerij van zijn broer. Op een dag in 1916 vertrok hij met een zeilbootje naar Katwijk om de Noordzeekust te gaan schilderen. Bij De Kaag was er tegenwind en moest hij er noodgedwongen aan wal. Daar ontmoette de 28-jarige jongeman zijn liefde, de 21-jarige schooljuf van de openbare school Charlotte van Bergem. De reis naar Katwijk werd spontaan af-

gebroken en Heijnes ging bij het 'kunstenaarspensioen' Jakob van Nieuwkoop in de kost. Niet lang daarna trouwde het jonge stel en vestigde zich op Julianalaan 44. Tussen 1920 en 1926 werden vier zonen geboren.

Op veertigjarige leeftijd ging hij flink met de bezem door zijn schilderijenvoorraad. Met een kritische blik beoordeelde hij zijn werken en besloot een deel ervan te verbranden. De goedgekeurde werken kregen, aangevuld met nieuw werk, een plek op tentoonstellingen. Zijn eerste eigen tentoonstelling hield hij in 1929 in Leiden. De landelijke pers gaf de meeste aandacht aan zijn tentoonstellingen in Haarlem, Amsterdam en Den Haag in de jaren 1931-1933, die door invloedrijke critici van die tijd werden gerecenseerd. In de jaren daarna hield hij vooral duo-tentoonstellingen en nam hij deel aan grote groepsexposities in onder andere het Rijksmuseum, Frans Halsmuseum en Boijmans van Beuningen.

De Tweede Wereldoorlog was een belangrijk omslagpunt in zijn carrière. Toen de oorlog voorbij was ging er een nieuwe wind waaien in Nederland en was het gedaan met de belangstelling voor realistische, vooroorlogse schilderkunst. Heijnes bleef echter trouw aan zijn stijl en na 1945 werd er nog maar mondjesmaat geëxposeerd.

Geen vetpot

Het leven als kunstschilder was niet altijd een vetpot. Er werd wel regelmatig werk verkocht, maar dat leverde niet altijd voldoende op om een gezin van te onderhouden. Verder maakte het gezin ook schildersreizen naar het buitenland, meestal Frankrijk. Om deze reizen, maar ook de boodschappen bij de kruidenier, de palingvisser en de bakker te kunnen voldoen werd regelmatig 'betaald' met een schilderij. Veel nazaten van de Kaagse middenstand hebben om die reden meerdere schilderijen in de familie, die vaak nog worden gekoesterd. Omdat steun van de overheid aan schilders toen nog niet bestond, ging Heijnes ook geregeld met zijn bootje langs bij bollentelers in de omgeving. Niet alleen om schilderijen te verkopen, maar ook om de werken die daar hingen om de paar jaar schoon te maken. Zijn welgestelde broer in Sassenheim kan worden beschouwd als zijn mecenas. Als de bodem van het huishoudpotje weer eens in zicht was kon hij aan hem altijd wel een schilderij verkopen.

Kaagpromotor

Met een doorlopende expositie in zijn atelier wilde Heijnes de toeristen op Kaageiland kennis laten maken met de schoonheid van 'zijn' Kagerplassen. In de jaren dertig stonden meerdere keren

Dotters.

paginagrote afbeeldingen van de Kagerplassen in het landelijke tijdschrift De Katholieke Illustratie. In feite is Heijnes jarenlang als 'Kaagschilder' een gedreven promotor geweest van De Kaag.

Landschapsschilder

Heijnes was vooral landschapsschilder. Zijn schilderijen zijn realistisch en doen denken aan de Haagse School. Hij schilderde vrijwel altijd op locatie, in de buitenlucht. Dag in, dag uit trok Heijnes met zijn roeiboortje en schildersezel de Kagerplassen op, om op korte afstand van zijn woning een plekje langs het riet op te zoeken. Aan het eind van de dag kwam hij

Fluitekruid.

Zonsondergang

dan met een schilderij thuis, mogelijk dat hij in zijn atelier daaraan dan nog een finishing touch gaf. Zijn landschappen zijn niet 'lieflijk' maar tonen hoe Heijnes zijn omgeving in weer en wind heeft ondergaan. Doorleeft. Heijnes was technisch vaardig en wist goed hoe je in een schilderij de suggestie van diepte en beweging weergeeft. Door te werken met zowel schildersmes als met een uiterst fijn penseel vind je op zijn schilderijen zowel dikke klodders verf als bijna onbeschilderd doek. Regelmatig hebben de schilderijen een opvallend kleurgebruik, waardoor je het idee kunt krijgen dat je te maken hebt met een fantast.

Breed oeuvre

Heijnes is bekend geworden als Kaagschilder, maar maakte meer dan alleen plasgezichten. Hij schilderde ook graag in Moergestel (Brabant) waar hij een eigen woonwagen had en hij woonde met zijn gezin omstreeks 1930 korte periodes in Noordwijk om de zee te schilderen. Voor de oorlog maakte hij meerdere reizen naar Frankrijk, na de oorlog naar Zweden. Heel bijzonder zijn de kleurige fantasiewerken zoals 'Nachtgalen in de morgen', werken die met name door de pers niet altijd begrepen werden.

Heijnes is het meest geliefd om zijn waterliedjes, zie het omslag van deze Alkmadders, maar ook op zijn andere werk is de virtuositeit te zien van een man die mensen graag de schoonheid van 'zijn' Kagerplassen laat ervaren.

Op de tentoonstelling 'Van Toen naar Nu' is Heijnes vertegenwoordigd met vier schilderijen. De tentoonstelling 'Virtuoze Kagerplassen' zal uitsluitend werken tonen van de Kagerplassen.

vier kinderen. Eind 1942 werd hij gearresteerd omdat hij thuis een dier geslacht had. Hoewel het slachten van eigen vee heel normaal was vóór de oorlog, was dit tijdens de bezetting verboden. Via kamp Amersfoort kwam Nico in het net geopende kamp Vught terecht. In dat kamp waren nauwelijks drinkwater, voedsel en medische zorg. De gevangenen raakten verzwakt en werden ziek. Naar zijn vrouw schreef Nico dat het wel ging, maar hij vroeg zijn zwager goed voor zijn gezin te zorgen als hij het niet zou redden. Op 17 februari 1943 om 11.00 stierf Nico Dongelmans, hij was slechts 30 jaar oud.

De vervolging van deze groep gevangenen was tot op heden nooit onderzocht, maar is door het Vrijheidsmuseum de afgelopen jaren opgepakt. Dit heeft geresulteerd in een boek en een gelijknamige tentoonstelling.

Locatie:

**Vrijheidsmuseum
Wylerbaan 4, 6561 KR Groesbeek**

Datum:

21 januari t/m 2 oktober 2022

Bijzondere tentoonstelling in Groesbeek

In het Vrijheidsmuseum in Groesbeek is een bijzondere tentoonstelling te zien: 'De Zwarte Driehoek: de geschiedenis van de 'asociaal' vervolgd, 1933-1945.' Kruimeldieven, daklozen, sekswerkers, alleenstaande moeders, verslaafden en langdurig werklozen: dit is slechts een greep uit de zeer diverse groep mensen die van de nationaalsocialisten het stempel 'asociaal' opgeplakt kregen. Maar ook mensen die wel een baan of werk hadden werden bij een klein vergrijp zonder verder politieonderzoek of tussenkomst van een rechter opgepakt en naar concentratiekampen gestuurd. Hier waren ze herkenbaar aan een zwarte driehoek op hun kampkleding. Dit overkwam vanaf 1940 zo'n 2.700 Nederlanders.

Nicolaas Dongelmans.

Nicolaas Dongelmans

Eén van deze opgepakte 'asocialen' was Nicolaas Dongelmans, geboren 4 januari 1913 in Rijpwetering. Hij was de zoon van Dirk Dongelmans en Martina van Kins. Nico was landarbeider. Hij was getrouwd met Maria Cornelia Opdam en vader van

G.M. Zoetemelk, een man met vele gezichten (deel 1)

Jacques Heemskerck

“Van jongsaf stelde ik er belang in. Hoe het vroeger was en als er ouderen waren, die over oude tijden wat wisten te vertellen, was ik vol belangstelling”.

December 1965

De eerste alinea van het manuscript van Zoetemelk, door hem ook wel ‘Geschiedenis van Alkemade’ genoemd.

Om te beginnen wil ik graag iedereen bedanken die gereageerd heeft op mijn oproep in Alkmadders van maart 2021. Met meerdere mensen is er telefoon- of emailcontact geweest en met zeven heb ik *vis-à-vis* een gesprek gevoerd. Zeker gezien het feit dat we ons in die periode (april 2021) nog midden in de coronacrisis bevonden vind ik dat boven verwachting!

Uit waardering voor al zijn werk, en omdat ik tijdens het lezen van zijn manuscript in verband met mijn eigen familiegeschiedenis steeds meer benieuwd raakte naar de mens achter de archievenvorbser, wilde ik meer over hem proberen te weten te komen. Dat bleek minder eenvoudig dan gedacht, want hij was privé nogal op zichzelf. Het beeld van een, letterlijk en figuurlijk, apart figuur rijst op. Niet alleen gedreven in zijn passie om de geschiedenis van Alkemade te ontsluiten, maar tevens om hetgeen hij bij elkaar gezocht had ook nog eens wereldkundig te maken, wat hem uiteindelijk niet echt is gelukt. Dat heeft aantoonbaar tot grote frustraties geleid. Er is nog een ander aspect waarmee hij geworsteld zal hebben, daarover later meer.

Zijn afkomst

Ik ga op zoek naar G.M. Zoetemelk, huisschilder en amateur-historicus. Is er een connectie met Joop, de wielrenner of met de uitbaters van *De Vergulde Vos*? Laten we met dat laatste eens beginnen. In de volksmond heette genoemde herberg lange tijd *Café Zoetemelk* en dat is natuurlijk niet verwonderlijk als je ziet wie er de scepter zwaaiden:

1842 - 1859 Gerrit Zoetemelk
1859 - 1886 Weduwe Gerrit Zoetemelk
1886 - 1923 Kaatje Zoetemelk
1923 - 1933 Piet Zoetemelk
1933 - 1962 Theo en Bets Zoetemelk
1962 - 1984 Alie Zoetemelk en Piet van der Meer

In het hoofdstuk ‘Begraafplaatsen’ van het manuscript van Zoetemelk lees ik: “En ten slotte werd 29 november 1858 vergunning verleend door de gemeenteraad van Alkemade aan het r-k. parochiaal kerkbestuur te Rijpwetering, tot het aanleggen van een kerkhof groot 16 x 12 ellen, achter de nieuw te bouwen kerk. Op 7 februari 1859 is mijn grootva-

der Gerrit Zoetemelk het eerste, op het nog niet voltooide kerkhof begraven.”

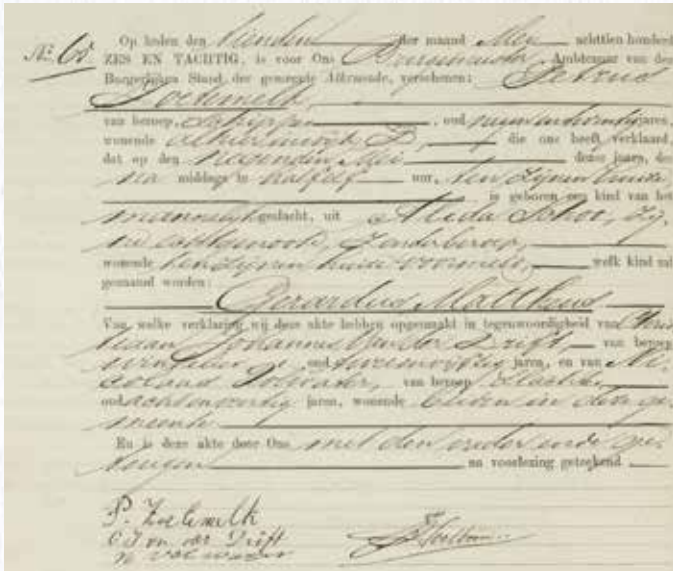
De in het overzicht van uitbaters/eigenaren van *De Vergulde Vos* genoemde Gerrit Zoetemelk zal de grootvader van G.M. zijn want deze is 2 februari 1859 op 60-jarige leeftijd overleden en staat naast bouwman en landbouwer ook te boek als herbergier.

Gerrit is op 5 augustus 1830 voor de eerste keer gehuwd met Antonia (Teunisje) van der Meer (1806-1838) en op 8 november 1838 hertrouwd met Sophia (Fijtje) Pijnacker (1820-1886). Uit dit tweede huwelijk moet de vader van G.M. zijn geboren, want de zonen uit het eerste huwelijk worden slechts drie en vijf jaar oud. De kinderen van het mannelijk geslacht uit het tweede huwelijk heten Huibertus, Willem, Cornelis en Petrus. Huibertus wordt slechts 21, dus die zal de vader niet zijn. Het blijkt te gaan om Petrus, roepnaam Piet, die *De Vergulde Vos* runde na het overlijden van zijn zus Kaatje (Catharina).

Hierbij wordt ook duidelijk dat G.M. staat voor Gerardus Matheus. Hij wordt op 9 mei 1886 als tweede kind geboren uit het huwelijk van Petrus (Piet) Zoetemelk (1857-1933) met Alida Schoo (1863-1926). Op verschillende genealogische sites wordt vermeld dat Gerard/Gerrit één oudere zus gehad zou hebben, Matheua, een jongere zus met de namen Sophia Catherina en

De Vergulde Vos voor 1900, nog zonder aanbouw.

Geboorteaangifte van Gerardus Mattheus Zoetemelk. Vader Piet (Petrus) is op het moment van aangeven schipper.

een broer genaamd Hendrik. Er staan vraagtekens bij de overlijdensdatum van G.M, maar in Alkmadders nummer van 4 december 1986 valt te lezen dat dit 26 juni 1969 is. Ik besluit het een en ander te verifiëren bij Erfgoed Leiden en Omstreken waar ook de archieven van Alkemede zijn te vinden.

De informatie op de internetplatforms blijkt niet te kloppen. Petrus en Alida krijgen in totaal zes kinderen en daaronder bevindt zich geen Mattheua. Het gaat om Mattheus, die niet in

1882 maar in 1892 is geboren:

- Gerardus; leeftijd 1 maand, geboren te Alkemede, overleden op 19-08-1885
- Gerardus Mattheus; geboren 9 mei 1886 te Alkemede
- Sophia Maria; leeftijd 2 maanden, geboren te Alkemede, overleden op 23-11-1887
- Mattheus; geboren 02-11-1892 te Alkemede
- Sophia Catharina; geboren 21-09-1894 te Alkemede
- Hendrik; geboren 18-02-1898 te Alkemede

Petrus Zoetemelk (caféhouder) komt 29-07-1933 op 76-jarige leeftijd te overlijden. Hiervan wordt aangifte gedaan door Mattheus Zoetemelk (bloemist) leeftijd 40, wonende te Alkemede, zoon van de overledene.

De persoon en zijn besognes

Met bovenstaande gegevens ben ik het gesprek aangegaan, om te beginnen telefonisch en per mail. Van het eerste telefooncontact word ik al gelijk een stuk wijzer. Ik spreek een 77-jarige oud-aannemer die G.M., Gerrit, nog gekend heeft, echter niet vanuit zijn professie. “Als ze gingen zwemmen kregen ze altijd een glaassie water van Zoetemelk, aan de Koppoellaan, waar hij woonde en zijn werkplaats had. Zoetemelk maakte ook zelf verf en verkocht die door het land. Vrachtjes verf werden met de kruiwagen naar het station in Rijpwetering gebracht. Hij had geen patent, dus wellicht dat anderen op slinkse wijze met zijn uitvinding zijn gaan lopen. Hij maakte ook schilderijen.”

“Hij was alleenstaand, zoon van Kaatje en Gerrit, uitbaters van De Vergulde Vos, en broer van Theo en Henk. Theo heeft een

Een Ansicht uit de jaren 1920. Links smederij J. Waasdorp aan de Koppoellaan/het Noordeinde. Ervoor staat een benzinepomp en rechts daarvan is de werkplaats van schilder G.M. Zoetemelk. Het kleine hokje achter de drie bomen midden op de foto is de brandweergarage, vlak voor de katholieke lagere school

Links het gebouw van Zoetemelk meer in detail.

dochter en Henk is naar Californië vertrokken”. Het kan zijn dat ik dit niet goed begrepen heb, maar G.M. is natuurlijk geen zoon maar een kleinzoon van Gerrit. En Kaatje was nooit getrouwd. Genoemde broer Theo is Mattheus.

Van 31 oktober 1903 tot 13 juli 1905 verbleef Zoetemelk in Breda. Hij was op dat moment zeventien jaar, het lijkt dan ook aannemelijk dat hij hier gedurende deze bijna achttien maanden zijn diensttijd vervulde. Wat opvalt is dat hij na afloop naar Den Haag vertrekt. Een van zijn vele interesses blijkt muziek (maken) te zijn.

Maar ook techniek lijkt hem te boeien. Bij de verschijning van het zesdelige boekwerk *De wonderen der techniek* schrijft Zoetemelk in het Gereformeerd jongelingsblad; orgaan van den Nederlandschen Bond van Jongelingsverenigingen op Gereformeerde Grondslag van 14-11-1913: “Nu ik de boeken eens heb doorgekeken, moet ik U eerlijk bekennen, dat mij nog nooit een boek is meegevallen, behalve deze boeken.”

De verhalen

Het volgende contact dat ik heb is eveneens heel waardevol. John van der Willik wijst mij op een verhaal in drie afleveringen in *Alkmadders* 1, 2 en 4 uit 2004, geschreven door zijn vader Simon (Siem) van der Willik, die vlak voor de oorlog met een petroleumkar door het dorp liep om brandstof uit te venten. Zodoende kende hij veel mensen. In Een wandeling door het mooie dorp Rijkwetering beschrijft Van der Willik de gemeenschap in de jaren veertig van de vorige eeuw. Hier komen verschillende Zoetemelken in voor. Heel leuk en bijzonder informatief, de moeite waard om het hele verslag (nog) eens te lezen, zou ik zeggen.

Ik paraphraseer en citeer uit deze verhalen:

Theo Zoetemelk was gehuwd met Bets Schirm en lange tijd eigenaren van De Vergulde Vos, Henk Zoetemelk met Greet Schirm. Bets en Greet zijn zussen, afkomstig uit Duitsland. Henk en Greet kregen twaalf kinderen en woonden in het eerste huis aan de Dorpsstraat. Henk zat in de melk- en kaashandel.

“Dan het beruchte Wilhelminalaantje, zoals amateur-geschiedschrijver Gerrit Zoetemelk al meldde. Via dit laantje kom je achterom bij de hoeve van Piet Heemskerk. Naast het laantje een groot, apartsoorthuis, ook de werkplaats van schilder Zoetemelk.” Ik heb deze ‘melding’ nergens kunnen vinden en van degenen die ik gesproken heb wist niemand waarom het berucht was. Sterker nog, zelfs de benaming Wilhelminalaantje sloeg bij niemand aan. Ik veronderstel dat bedoeld werd De Oude Steegh, waaraan vanaf de Koppoellaan rechts het pand van Zoetemelk heeft gelegen.

“Voor aan de weg een paar heel hoge deuren. Daar moeten de tilbury’s en kapwagens naar binnen kunnen als ze een schilderbeurt kregen. Gerrit woont alleen en gaat voor zijn warme maaltijd naar De Vergulde Vos, beheerd door zijn broer Theo.” Een tilbury is een open rijtuig met grote spaakwielen. Om de werkplaats goed stofvrij te maken gooide Gerrit emmers water over de vloer en dan stond hij in zijn zwembroek te schilderen. Ik kan hier aan toevoegen dat Bets, de vrouw van Theo, de was van Gerrit deed en zijn sokken stopte. Tja, Gerrit was vrijgezel en zat altijd in de boeken, ‘een doodgoeie man’, zegt zijn nicht.

Tot in de jaren twintig van de vorige eeuw heette de Koppoellaan nog Noordeinde en de Pastoor van der Plaatstraat werd ook

Gerrit Zoetemelk geheel links met blaasinstrument als lid van de in 1908 in Rijpwetering opgerichte muziekvereniging 'Onderling Genoegen'.

wel Dorpsstraat of Dorpsweg genoemd. Het hoge gele gebouw, woon- en werkadres van Zoetemelk, lag aan de Koppoellaan 11. Mogelijk heeft hij het zelf gebouwd of er minstens aan meege- werkt.

We lezen verder in de stukjes van Van der Willik:

“Naast de schilderswerkplaats ligt een stukje tuin, afgezet door een haag. Hagen en hegjes komen in deze tijd veel voor in het dorp. Al dat groen is mooi en gezond voor de burgers. Dit ligt in de buurt van het brandspuithuisje en de parochieschool.” Het betreft hier Zoetemelks tuin. Er stond een walnotenboom en hij had struiken met zwarte bessen waarvan hij zelf bessen- likeur maakte. Hij kon het verschrikkelijk goed vinden met de schooljongens en maakte er dan ook geen punt van dat ze bij hem de noten weghaalden. Ook kwamen ze bij hem langs voor behangpapier om hun schoolboeken mee te kaffen of pijltjes van te maken.

“De Vergulde Vos heeft een kegelbaan. Daarnaast staat het huis van Dirk Zoetemelk, een weduwnaar met veel zonen en doch- ters. Dirk heeft een varkensmesterij. Er is ook nog een Willem Zoetemelk, kruidenier (en jager), getrouwd met Geertruida Hogeboom en woonachtig aan de Pastoor van der Plaatstraat. Iets naar achter Piet Zoetemelk, beroepsvisser en gehuwd met Theodora Paridon.”

Naar het zich laat aanzien zijn er maar liefst drie takken Zoete- melk in Rijpwetering. Al deze zijn geen directe familie van de schilder.

“En dan is er nog Theodorus Kwakman, de belezen pas- toor, nauwgezet in de leer en liefhebber van zijderupsen. Hij blijkt ook een botenhuisje te hebben gehad. En Gerrit Zoe- temelk ook.”

Siem van der Willik werkte als jonge jongen voor fietsenmaker Co Meijer. De fietsenzaak was gevestigd aan de Koppoellaan 18 in een deel van het woonhuis van de familie Meijer, eigenlijk net zoiets als bij Zoetemelk. Werkplaats, kantoor en woonhuis liepen min of meer in elkaar over, Zoetemelk sliep in zijn werk- plaats en als het te koud werd in de winter versleepte hij zijn bed naar het kantoor. Een echt woongedeelte was er niet.

Iemand stuurde me een foto van een schilderij van enkele herten dat gemaakt zou zijn door Zoetemelk. “Ja, dat heeft mijn vader altijd verteld, dat hij dat daar heb laten schilderen. Mijn broer en ik gingen wel eens met me vader mee, als hij wel eens een ruitje nodig had of wat verf. Jammer dat we het hem niet meer vragen kunnen. Maar er zullen nog wel wat ouderen wezen, denk, die hem gekend hebben. Zie hem nog steeds voor me in zijn lichte overall. En dat mooi gebouw van hem, zijn daar ook nog foto's van? Dat zat vol met spullen. Misschien haalde mijn vader daar wel eens wat hout, hij mocht graag knutselen. Maakte voor ons een mooi poppenhuis.”

Later kreeg ik van iemand anders te horen dat hij slechts wat vage herinneringen had aan het gebouw waarin Zoetemelk werkte. Maar “ik vond het een imposante bouw. Als mijn moe- der de buitenboel ging verven, moest ik na schooltijd daar een bus verf halen en kon ik een blik binnen werpen. Ik zag dan een aantal schilderijen (portretten) staan. Ik vermoedde dat hij daaraan gewerkt had.” Anderen spraken zelfs over véél schilde- rijen en een fascinerende man in een bijzonder (wit) pand.

Met onderstaand bericht kreeg ik de bevestiging dat wat mij eer- der was verteld op waarheid zal berusten.

“Van huis naar school liepen we langs het pand van Gerrit de schilder. Er hing iets vreemds om het pand. Het had een aparte vorm. 'n Soort blokkendoos. Soms belde je aan en vroeg je om behangpapier, dan werden we binnen gevraagd.

Nee, je ging nooit alleen daar heen. Want iedereen wist dat hij bij kinderen zijn handen niet thuis kon houden. En sa- men waren we helden. Duidelijk: in die tijd, 1950-1960, wis- ten we, ook de ouderen, dat het niet deugde. Maar er werd niets mee gedaan. Nu weten we dat het pedofilie is. We kre- gen alleen de waarschuwing om niet naar dat huis te gaan.” Al in het eerste persoonlijk gesprek dat ik had kwam dit aan de orde, maar aangezien ik er daarna niemand meer over hoor- de heb ik het geparkeerd, want zeker in een aangelegenheid als deze geldt: één bron is geen bron. U begrijpt dat ik dit lastig vind, maar na zorgvuldig overleg met de redactie hebben we er voor gekozen om in het levensverhaal van Zoetemelk dit aspect niet te verzwijgen.¹

De schilder Zoetemelk

Zoals eerder aangegeven: Zoetemelk was niet alleen huisschilder (iemand die het houtwerk of andere materialen van een ge- bouw van een verflaag voorziet) maar ook kunstschilder. Hier kom ik later op terug.

In februari 1910 (hij is dan 24 jaar) vraagt Huis- en Decoratie- schilder G.M. Zoetemelk een Schilder-Halfwas, enkele maan- den later heet het Schildersknecht. Hij biedt vast werk. In 1912 zoekt hij zelfs een halfwas én een knecht, vijf jaar later is het weer of/of. Het is maar de vraag of hij ooit personeel in dienst gehad heeft.

In december 1910 en ook de jaren daarna (in ieder geval tot en met 1921) wenst hij kennissen en clientèle een Z.N. (Zalig Nieuwjaar).

¹ Mocht u over aanvullende informatie beschikken, of weten als zaken anders zijn gegaan, dan hoor ik dat graag van u.

Op 27 december 1910 laat hij een advertentie plaatsen voor een toneeldecor. Dit zal te maken hebben met 'tooneelen' zoals gebruikt door zang- en toneelvereniging *Door Oefening Beter* die in De Vergulde Vos repeteerde en er ook optredens verzorgde. Deze voorstellingen, soms meerdere op één avond, werden druk bezocht en duurden vaak tot middernacht.

In deel 2 ga ik in op de 'uitvindingen' die Gerrit Zoetemelk heeft gedaan op het gebied van beitsen en koudwaterverf waarmee hij gezaghebbende wetenschappelijke tijdschriften bereikte. Ook zijn werk als tekenaar en kunstschilder zal verder worden belicht.

De Pastoor en de Kapelaans van Roelofarendsveen wenschen aan alle vrienden en bekenden een Zalig Nieuwjaar.
W. HERSCHEIT,
F. DE MEULDER,
J. VERMEULEN.

De heer en mevrouw Fontane-
v. d. Meer.
Zalig Nieuwjaar.
Roelofarendsveen.
J. HENDRIX, Roelofarendsveen
m. h. g.
G. M. ZOETEMELK,
Rijpwetering.
Z. Nj

G. WESSELMAN,
Scheepmaker en Timmerman,
Roelofarendsveen,
Z.N. 1-1-1911.

Terstond **GEVRAAGD** een
SCHILDERSKNECHT
vast werk bij **G. M. ZOETEMELK,**
Huis- en Decoratieschilder.
RIJPWETERING (3542)

De Leidsche Courant van 1910.

Tooneeldécor.
Speciaal adres voor compleet op maat praktisch ingerichte tooneelen. Sprekende kleuren bij lamp en kunstlicht.
Verlichtinginstallatie voor gekleurde verlichting, enz.
— Billijke prijzen. —
G. M. ZOETEMELK,
6408 RIJPWETERING.

Advertentie voor toneeldecors.

Voor de geitenkeuring in 1919 beschildert Zoetemelk kosteloos de vlag van de R.K. Geitenfokvereniging.

Heeft u te maken gehad met seksuele intimidatie, misbruik, geweld, aanranding of verkrachting? U hoeft er niet mee te blijven rondlopen. Er is de hulplijn 'Verbreek de Stilte' van Slachtofferhulp Nederland (telefoon 0900- 9999 001) voor advies en een luisterend oor.

Aanvulling op 'Hoe het geheugen een onderzoeker kan misleiden'

In het decembernummer van Alkadders werd de toedracht van het dodelijk ongeluk van Andries van der Ploeg in 1941 bij het viaduct in Rijpwetering gereconstrueerd. Daarbij werd ook geïllustreerd hoe bedrieglijk het geheugen van mensen kan zijn. Een van de 'feiten' waarover mijn bronnen van mening verschilden was de naam van het slachtoffer.

Diverse informanten wisten zeker dat het slachtoffer Rinus heette, maar uit de officiële overlijdensaangifte bleek dat zijn naam Andries was (Andreas Jacobus). Na een gesprek met Jan Hooegeven (95), indertijd een buurman van het gezin Van der Ploeg, heb ik echter ontdekt dat Andries en Rinus een en dezelfde persoon waren. Andries werd om onbekende re-

den ook Rinus genoemd. De personen die het op Rinus hielden waren dus niet door hun geheugen misleid. Ook namen kunnen bedrieglijk zijn: officiële doopnamen, 'gewone' namen en geaccepteerde dagelijks gebruikte bijnamen. Geen wonder dat we soms in de war raken.

Sjaak van der Geest

.....

De Protestantse kerk op Kaageiland verzekerd van een nieuwe toekomst

Jan Biemond

De rijksmonumentale Protestantse kerk op Kaageiland is het afgelopen jaar met de enthousiaste inzet van velen beter toegankelijk gemaakt en verduurzaamd. Met als doel de kerk meer open te stellen voor een breed publiek. Het Erfgoedhuis Zuid-Holland heeft deze bijzondere inspanning gewaardeerd met een Compliment voor het Monument.

Plek van ontmoeting en inspiratie

De Protestantse kerk is beeldbepalend binnen het beschermd dorpsgezicht van Kaageiland. Bewoners en gasten beschouwen de kerk als hun 'visueel eigendom'. De kerk stamt uit 1873 en werd gebouwd als vervanging van een 250 jaar oud vervallen protestants bedehuis. Deze kerk is gebouwd 'uit liefdegaven', aldus een ingemetselde steen in de voorgevel. Men is letterlijk met de pet rond gegaan, zowel landelijk als in de omliggende gemeenten om de bouwsom bij elkaar te krijgen. Tot op de dag van vandaag is deze kleine dorpskerk van de Kaag een ontmoetingsplaats voor de Protestantse Gemeente van de Kaag en haar gasten. Maar voor hoe lang nog?

Toekomstvisie

In 2018 heeft de kerkenraad een commissie ingesteld om na te denken over de toekomst van de al maar kleiner wordende kerkelijke gemeente en

tegelijkertijd een visie te ontwikkelen hoe om te gaan met het kerkelijke erfgoed. Ook vanwege de achter de kerk gelegen Algemene Begraafplaats Kaag uit 2009. Niets doen is geen optie, dan rest uiteindelijk verkoop. Er is gekozen om het monumentale gebouw te laten 'meebewegen naar de toekomst', door een breder, multifunctioneel gebruik te bevorderen. Enerzijds voor kerkgang, rouw en trouw, maar daarnaast steeds meer voor een scala aan andere activiteiten. Kortom: 'Behoud door ontwikkeling'.

Victoriaanse zaalkerk

Het kerkgebouw is gebouwd in laat-Victoriaanse stijl als een zogenoemde zaalkerk met banken, waarin de preekstoel centraal staat. Vanwege de koperen lezelaars, een doopbekkenhouder en twee koperen kaarsenkronen uit de 17e eeuw, nog afkomstig uit de oude kerk, heeft de kerk de status van rijksmonument. De luidklok dateert uit 1675 en is gegoten bij de beroemde klokkengieter P. Hemony in Amsterdam. Daarnaast bezit de kerk

een pijporgel, als kabinetorgel in 1790 gebouwd door de Haagse orgelbouwer Hess. In de tweede helft van de 20e eeuw is dit orgel gerestaureerd en uitgebreid met een aantal stemmen. De kerktoren heeft eeuwenlang gediend als baken voor de scheepvaart. In de jaren dertig van de vorige eeuw is achter de kerk een extra ruimte gebouwd: het latere Kerkwijk. In de loop van de jaren onderging de kerk een aantal belangrijke renovaties, zoals in 1950 (buisenverwarming), 2006 (buitenkant) en 2008 (interieur).

Bouwbord.

Een Kaagschip als windwijzer op de toren; herinnering aan het maritieme verleden van de Kaag. ▼

De Protestantse kerk te Kaag (Rijksmonument).

Januari 2021: de oude situatie met banken.

Ontwerpplan

De starre meubilering met vaste banken, de te smalle gangpaden en de vele niveauverschillen belemmerden een breder gebruik (zie de foto van de oude situatie). Ook werd de wens uitgesproken om bepaalde verbouwingen uit het verleden ongedaan te maken ter meerdere glorie van het monumentale gebouw. In samenspraak met de architect, ir. Hans Götz van GVB-architecten te Leiden, is er een plan ontwikkeld voor een duurzaam en toegankelijk gebouw met een flexibele indeling van de ruimte (zie de foto van de nieuwe situatie). Na een vlot doorlopen vergunningentraject en een positief advies door de Erfgoedcommissie van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is er, naast de inzet van eigen kerkelijke middelen, een grootschalig financieringsplan opgesteld met subsidieaanvragen bij zowel landelijke als lokale fondsen. We noemen hier in het bijzonder de subsidie van de provincie Zuid-Holland.

Subsidie van de provincie

De provincie Zuid-Holland houdt monumenten in stand door restauraties en herbestemming te stimuleren. Ook wil ze werkgelegenheid en vakmanschap in de restauratiesector bevorderen. In 2020 heeft de provincie Zuid-Holland via de *Subsidieregeling Restauratie Rijksmonumenten* een substantiële subsidie verleend voor maatregelen ter verbetering van de toegankelijkheid en duurzaamheid van

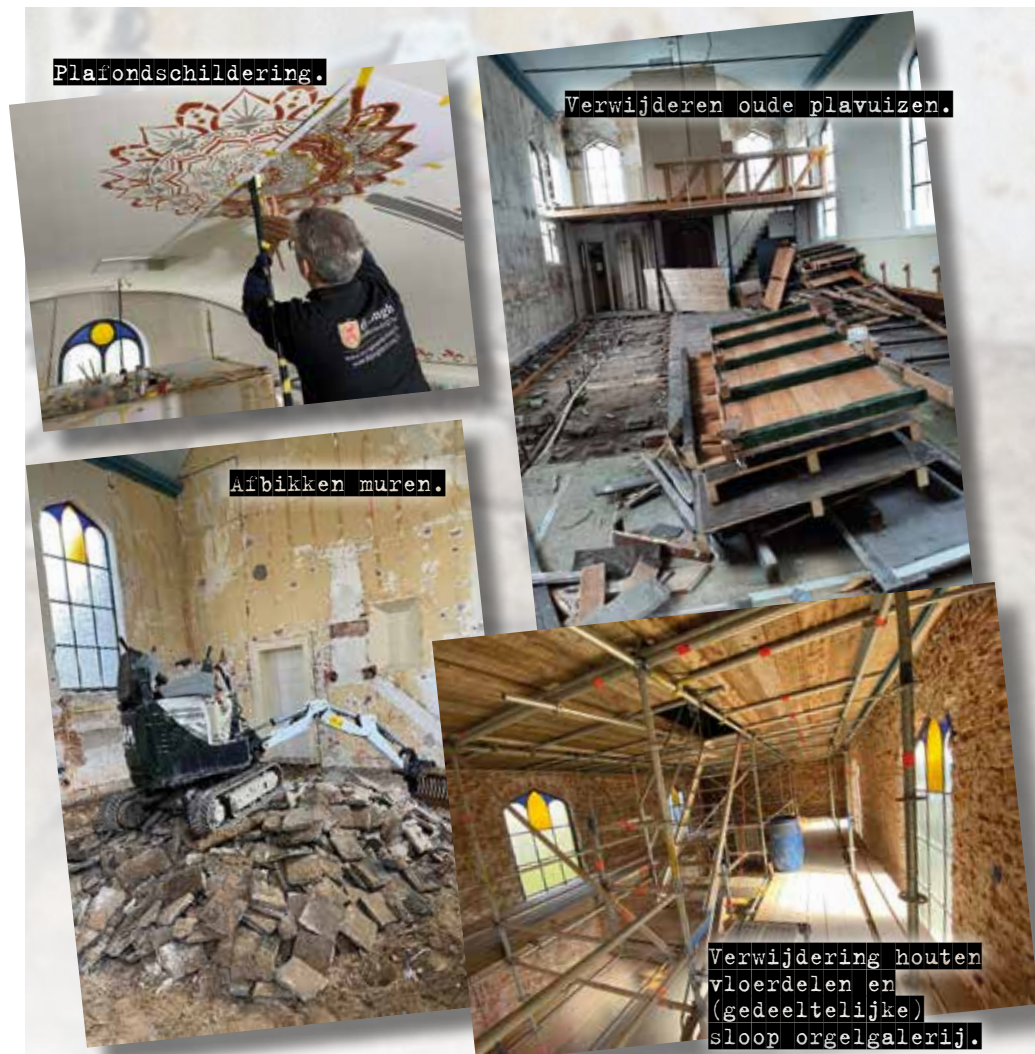
December 2021: de nieuwe situatie met flexibele opstelling; preekstoel in de hoek.

de kerkzaal. Zoals het aanbrengen van een glazen tochtsluis en een zaalvloer op één niveau. Ook werd bijgedragen aan de isolatie van de kapconstructie van het dak

en de zaalvloer en voor het aanbrengen van een mechanisch ventilatiesysteem en vloerverwarming. Onder leiding van restaurateurs als Adema Interieur & Orgelbouw en De Jongh Schildersbedrijven konden leerlingen in deze inspirerende leeromgeving praktijkervaring opdoen.

Bouwwerkzaamheden

Op 18 januari 2021 werd officieel gestart met de werkzaamheden door een deskundig, gecertificeerd bouwteam. Een volledige reportage van de bouwwerkzaamheden zou te ver voeren. We noemen de sloop van de banken en houten vloerdelen, herplaatsing kansel en een van de herenbanken, asbestsanering wanden, verwijderen oude plavuizenvloer, afbikken en stuken van de wanden, storten betonvloer met vloerverwarming, leggen nieuwe plavuizenvloer, aanbrengen plafondschildering, aanpassen orgelgalerij en orgel, professioneel licht en geluid, etcetera. Ook Kerkwijkstraat is volledig gerenoveerd en uitgerust met nieuwe keukens en koffiebar.

Plafondschildering.

Verwijderen oude plavuizen.

Afbikken muren.

Verwijdering houten vloerdelen en (gedeeltelijke) sloop orgelgalerij.

Het nieuwe interieur van de kerk met zicht op entree en orgelgalerij.

Nieuw interieur van Kerkwijk met professionele keuken en koffiebar.

Multifunctioneel gebruik

Op zondag 19 december 2021 werd de kerk opnieuw in gebruik genomen door de eigen gemeenteleden. Een multifunctioneel gebouw, toegankelijk en duurzaam, geschikt voor een breed publiek. Per 1 januari 2022 voert de stichting Behoud en Beheer Dorpskerk Kaag het be-

heer en is de exploitatie van de gebouwen in handen gegeven van het nabij gelegen bezinningscentrum Stal op de Kaag. Zij zal naast bestaande activiteiten nieuwe exploitatiemogelijkheden onderzoeken zoals symposia, presentaties, vergaderingen en theatervoorstellingen. Ook is het gebouw geschikt voor de verhuur aan workshops, als oefenruimte voor gezels-

schappen (zoals koren, dansgroepen, toneel), voor tentoonstellingen en diners bij kaarslicht.

Ontmoet erfgoed

Elke maand reikt de provincie Zuid-Holland een Compliment voor het Monument uit aan een eigenaar van een monument die een bijzondere inspanning heeft geleverd om het te restaureren en open te stellen voor een zo groot mogelijk publiek. Het projectteam van de Kaagse kerk dat de leiding had in de planontwikkeling en de restauratie mocht dit compliment (oorkonde) in ontvangst nemen uit handen van Anne-Marie van Brecht, beleidsadviseur Cultureel Erfgoed van de Provincie Zuid-Holland. Zij benadrukte daarbij het belang van de instandhouding van monumenten met de woorden: Monumenten dragen bij aan de identiteit en kwaliteit van de leefomgeving. Zo kan iedereen ervan genieten, want erfgoed is van ons allemaal.

Compliment voor het Monument (Oorkonde, december 2021) voor de Protestantse Kerk te Kaag. Het projectteam: v.l.n.r. Jan Biemond, Aad Wols, Frans Biemond.

Referenties:

- www.erfgoedhuis-zh.nl/nieuws/2021/protestantse-kerk-op-kaageiland-verdient-compliment/
- De pastorie op de Kaag, Alkmadders nummer 134, jaargang 34, juni 2016.
- Geschiedenis van Kaageiland (deel 1), Alkmadders nummer 141, jaargang 36, maart 2018.

Fotobijdragen: Kees van der Veer

Een trekvaart door Alkemade?

Alfred Bakker

In de beeldbank van Erfgoed Leiden en Omstreken (ELO) treffen we een ontwerp aan van een verbinding op het grondgebied van Alkemade. Een exacte datering en de naam van de bedenker ontbreken. Het was een opmerkelijke verbinding, namelijk een rijweg, gecombineerd met jaagpad en trekvaart. Zo'n trekvaart had zijn langste tijd gehad. Na de eerste spoorlijn in 1839 verloor de trekschuit steeds meer terrein aan de stoomlocomotief. Redenen genoeg om ons nader te verdiepen in de achtergronden van het ontwerp.

Voorgeschiedenis

Het ontwerp had als startpunt de Zijldijk. Die dijk langs de oostzijde van de Zijl was als doorgaande polderkade ontstaan in 1634, toen elf kleine polders waren samengevoegd tot de Boterhuispolder.

In 1683 kreeg de Zijldijk een jaagpad. De schippers betaalden tol bij het tolhek naast de Spanjaardsbrug. De schepen werden met paarden langs de wal voortgetrokken, ofwel 'gejaagd'. Vanaf het noordelijke uiteinde van de Zijldijk (tegenover de huidige Kaagsociëteit) kon men per schip verder naar de Kaag en Alkemade. Landverbindingen tussen Leiden en Alkemade ontbraken tot 1867 totaal.

Het ontwerp op tien bladen

Het was dus een verrassing om in de beeldbank van Erfgoed Leiden en Omstreken een ontwerp van een landverbinding uit omstreeks 1850 op het grondgebied van Alkemade aan te treffen. De ontworpen verbinding beslaat tien niet gesigioneerde bladen. Een overzichtskaart ontbreekt. Volgens de gegevens van het ELO gaat het om een "Nieuwe weg van de Zijl naar de Rijnwetering". Het ontwerp zou gemaakt zijn door Hessels.

Er is inderdaad een landmeter Anthonius Gerardus Hessels bekend, geboren in 1813 en overleden op 26 december 1904. In 1849 stond hij geregistreerd in de Haarlemmerstraat te Leiden. A.G. Hessels was werkzaam bij het kadaster. De tien bladen waarop het ontwerp is ingetekend zijn duidelijk afkomstig van kadastrale kaarten. Het is dus aannemelijk dat A.G. Hessels de tekenaar was, ofschoon een handtekening op de bladen ontbreekt. Er is evenmin een verwijzing naar de ontwerper van het plan. Daarvoor moeten we historische kranten en secundaire bronnen raadplegen. Via de Leidsche Courant en artikelen in het Leids Jaarboekje komen we uit bij Salomon van der Paauw.

De Boterhuispolder centraal op de topografische kaart uit de 19de eeuw.

De Zijl gezien naar Leiden omstreeks 1850. De Zijldijk was een 'boerenlandweg' die ook als jaagpad werd gebruikt.

Salomon van der Paauw (1794-1869).

Salomon van der Paauw

Van der Paauw werd geboren op 10 juni 1794 in Haarlem als zoon van Gerrit van der Paauw en Anna Hillegonda Klarhout. Waarschijnlijk was vader Van der Paauw stadsarchitect van Haarlem. Al op 15-jarige leeftijd legde Salomon examen af in de meet- en landmeetkunde. Hij werd daarna bij het Hof van Justitie te 's-Gravenhage als landmeter beëdigd. In 1811 werd hij geplaatst als onbezoldigd medewerker bij de Waterstaat op het bureau van hoofdingenieur A. Blanken. Vanaf 1 september 1812 was hij onderopzichter bij de straatweg 's-Gravenhage-Haarlem. Tijdens zijn werk als landmeter bekwaamde hij zich via zelfstudie in de bouwkunde. Net 22 jaar oud slaagde hij erin om op 17 augustus 1816 unaniem te worden benoemd tot "tweeden fabriek" van Leiden met een salaris van f 1.500,- per jaar met de titel van stadsarchitect.

De functie van stadsarchitect zou hij 46 jaar uitoefenen. Van der Paauw wordt wel eens omschreven als een van die 19de-eeuwse alleskunnens: "dat merkwaardige, hard werkende slag mensen, dat van alle markten, waarbij vooral de bouwkunst, thuis is." Hij ontwierp onder meer een park langs de Singelgracht, regelde dempingen, vernieuwde bruggen, verdiepte zich in de watercirculatie van Leiden en was betrokken bij de Leidse gasfabriek. In 1827 ontwierp Van der Paauw de aula van de begraafplaats Groenesteg, waar hij ook begraven ligt. Er zijn weinig wegontwerpen van hem bekend.

Het plan uit 1853

De stad Leiden wilde zich positioneren als marktplaats voor de producten uit de Haarlemmermeer die in 1852 was drooggevallen. Men dacht eerst aan een verbinding via de bestaande Rijksweg van Leiden naar Sassenheim en van daar naar de nieuwe droogmakerij.

Van der Paauw kwam in 1853 met een plan voor een kortere verbinding via het Kagereiland. Daarvoor was een verlenging nodig van de 'boerenlandweg' op de Zijldijk langs het Zweiland en de gelijknamige polder via de Waterloospolder langs de oostzijde van het Kagereiland tot aan de Ringdijk van de Haarlemmermeer. De zelden bereiden boerenlandweg moest verbreed worden tot vijf meter met daarnaast een twee meter breed jaagpad. Voor de verbinding waren overbruggingen nodig van de Zijk, Zevenhuizervaart, Spijkerboor en de Ringvaart.

Van der Paauw raamde de totale aanlegkosten op f 63.500,-. Dat bedrag kon deels opgebracht worden door het heffen van tol met een geschatte jaarlijkse opbrengst van f 1.183,-. Het plan omvatte dus een gecombineerde land- en waterverbinding via trekschuiten. Zoals gezegd: een verrassende combinatie.

De gemeenteraad van Leiden gaf de voorkeur aan een westelijker tracé via de bestaande rijksweg over Sassenheim. Van der Paauw hield vast aan zijn plan, met als mogelijk alternatief een oostelijker tracé via Oude Wetering. De Meercommissie, die over de inrichting van de Haarlemmermeer ging, had hier echter grote bezwaren tegen. Beide voorstellen liepen op niets uit.

Plan van Roeloffs

Ruim een half jaar na het plan voor een verbinding via het Kagereiland diende burgemeester Jan Willem Schuilenburg Roeloffs van Alkemade een plan in voor een alternatieve verbinding van Leiden met de Meer. Hij stelde in april 1854 een rijweg

voor via de dorpen Oud Ade, Rijpwetering en Nieuwe Wetering. De raad van Leiden vond dat het plan slechts de belangen van Alkemade diende en niet de scheepvaart van de stad. De stads-architect werkte daarom een nieuw plan uit.

Het plan uit 1854

Salomon van der Paauw wijzigde zijn eerste plan “in dien zin, dat het tracé van den rij- tevens jaagweg in plaats van over de eilanden in de Kagerplassen, meer oostelijk door de verschillende polders zoude loopen met gebruik- making van bestaande tot kanaal te verbreedden slooten”. Van der Paauw lichtte het plan toe met talloze bijlagen. De kosten raamde hij op f 115.000,-. De daarvoor benoemde Raads- commissie kon “zich zeer wel vereenigen” in het plan. De raad nam het besluit tot aanleg van een rijweg, vaart en jaagpad op 23 december 1854. Er is niets bekend over de wijze van financie- ring en of er tol geheven zou worden.

Het tracé in detail bekeken

De geplande verbinding startte in de Boterhuispolder op het grondgebied van Warmond onder een hoek van 90° met de Zijldijk. Hij bestond uit een voortzetting van rijweg, jaagpad en bermsloot zoals langs de Zijl aanwezig. Alleen moest in de polder ook een trekvaart gegraven worden richting boerderij Zijleinde aan de westoever van de Zijp. Twee percelen bosland zouden vergraven worden. Bewoner Petrus van der Geest van het Zeileinde, die juist in dat jaar getrouwd was, moest een deel van zijn tuin afstaan.

Een totaaloverzicht van het plan uit 1854 ontbreekt. Het tracé is ingetekend op de topografische kaart uit 1850. ▼

Trekvaart, jaagpad, rijweg en bermsloot bogen ten noorden van Zijleinde af in oostelijke richting om de Zijp loodrecht te kunnen kruisen. Voor de overbrugging van de Zijp waren twee aanplantingen in de Zijp gedacht voor de twee landhoofden en een betrekkelijk korte brug. Het type brug was onbenoemd, maar waarschijnlijk had Van der Paauw een rolbrug in gedach- ten. Dergelijke bruggen waren in die tijd ook gangbaar over de Ringvaart van de Haarlemmermeer.

Voor de verbinding Zijl-Zijp was een trekvaart nodig door de Boterhuispolder.

M. van der Valk maakte een ets van de Zijldijk in 1925. Uiterst links staat een rolpaal om de lijn van de ‘jager’ in de Zijlbocht te leiden.

Aan de oostzijde van de Zijp koerste het tracé door de Zweilanderpolder aan op de Boekhorstervaart, die als trekvaart gebruikt kon worden.

De door de Zweilanderpolder te graven trekvaart lag net ten noorden van boerderij Het Klaverblad. De rijweg schampte de zuidzijde van een opstal van C. van Kampen en moest er met een flauwe bocht omheen gelegd worden.

De verbinding kruiste de Pieter Mauritsvaart tussen de woning van Cornelis van Kampen en Het Klaverblad.

De verbinding kruiste de Zevenhuizervaart ter hoogte van twee daglonerhuisjes. Voor de ontworpen trekvaart moesten de Boekhorstervaart en Zomersloot verbreed worden.

Over de Pieter Mauritsvaart was een vergelijkbare brug als over de Zijl ontworpen. Langs de zuidzijde van de Zweilander- en Waterloospolder volgden de rijweg en het jaagpad de bestaande kaden langs de Boekhorstervaart en de Zomersloot. Beide watergangen moesten wel verbreed worden om als trekvaart te kunnen dienen. De verbreding van de Boekhorstervaart ging ten koste van stukken land die toebehoorden aan Louise en Louise Caroline Guillaume, gravinnen de Merode in België.

De opstal op perceel 49 moest wijken voor de verbrede Boekhorstervaart. Vlak voor de Zevenhuizervaart stonden twee aan elkaar gebouwde daglonerhuisjes. In 1854 woonde Pieter van Egmond in één van die huisjes. De rijweg moest langs de zuidgevel van de huisjes versmald worden. Over de Zevenhuizervaart kwam een brug voor de rijweg en het jaagpad, dat langs de Zomersloot verder naar het oosten voerde. Waar de Zomersloot in de Koppoel uitkwam (en -komt) maakte het tracé een scherpe bocht naar het noorden. Rijweg en jaagpad volgden vanaf hier de oostelijke kade van de Waterloospolder. De trekschuiten zouden vervolgens door de Koppoel, Kleipoel en de Ade kunnen varen. Er moest wel een watering overbrugd worden waarin de Waterloosmolen zijn bemalingswater uitsloeg.

Het volgende water dat overbrugd moest worden om van de Waterloos- in de Buurterpolder te komen was Diepenhoek. Het tracé van rijweg en jaagpad volgde hier niet meer de grillig verlopende polderkade, maar gewoon de oever, soms door buitendijks boezemland en doorsneed dan enkele watergangen die zich landinwaarts uitstrekten. Aan de polderzijde was (wederom) een bermsloot voorzien.

De Ade heeft bij de Buurterpolder een S-bocht. Van der Paauw ontwierp hier een afsnijding.

Het sluitstuk van de verbinding: de weg voorlangs de Kloosterwoning op de noordoostpunt van de Ader polder en de brug over de Ringvaart naar de Huigsloterdijk.

In de Buurterpolder liep de weg pal voor de boerderij van Verkleij langs. Precies ten noorden van de boerderij maakt de Ade nog steeds een scherpe S-bocht om de noordoostpunt van de Buurterpolder. De bocht in de Ade is voor zeilers “vaak nog steeds hard werken vanwege de flinke richtingverandering”. Van der Paauw had hier een doorsnijding van de landtong inclusief de polderkaden ontworpen.

De voorlaatste overbrugging was voorzien over de Buurt, nu Boerenbuurt geheten. De rijweg en jaagpad volgden hierna de oostelijke kade van de Aderpolder. Op de zuidoosthoek van de Aderpolder had het Rooms Katholieke Oude Armen Kantoor percelen in bezit. Op de noordoosthoek van de Aderpolder stond een boerderij genaamd Kloosterwoning, die te maken kreeg met een rijweg op het erf. Ten noorden van de boerderij, net voor de Ringvaart moest nog een boezemwater in de Aderpolder overbrugd worden. De laatste overbrugging was over de Ringvaart naar de huidige Huigsloterdijk, vlak bij restaurant Lowietje aan de Kaag.

De plannen gingen niet door

Zowel het tracé uit 1853 als uit 1854 besloeg meerdere gemeentelijke territoria. De geplande verbinding via de Zijldijk vanaf de tol bij de Spanjaardsbrug lag op het grondgebied van Leiderdorp, dan kwam een stukje in de gemeente Oegstgeest, daarna Warmond en Alkemade.

Het plan uit 1854 was nog iets gecompliceerder. Het tracé tussen de Pieter Mauritsvaart en de Zevenhuizervaart lag zelfs op het gebied van een vijfde gemeente: de Vrije en Lage Boekhorst (hoewel die gemeente in 1855 zou opgaan in Alkemade).

Volgens G.L. Driessen is de uitvoering van het plan belemmerd door gemeentebesturen “die niet bereid bleken de tot stand koming van den op hun grondgebied ontworpen weg te bevorderen”. Pogingen van Gedeputeerde Staten in juni 1857 om de gemeenten nader tot elkaar te brengen, liepen op niets uit. Burgemeester en Wethouders van Leiden rapporteerden een maand later aan de gemeenteraad “dat alle pogingen tot den aanleg van een rijweg, vaart en jaagpad naar den Haarlemmermeerpolder, zijn mislukt”.

Wel een rijweg (1867-1870)

In elk geval waren Leiden en Alkemade overtuigd van de noodzaak van een verbinding tussen beide gemeenten. De oplossing werd gevonden in een rijweg (zonder trekvaart) buiten de gemeenten Oegstgeest en Warmond om. Iets ten noorden van de

De S-bocht in de Ade (foto Alfred Bakker, juli 2021).

Aan de oostzijde van de Ade in de Kaspolder staat de woning 'Casade', een verwijzing naar Kaspolder en Ade (foto Alfred Bakker, juli 2021).

Spanjaardsbrug kwam de Nieuwe Weg tot stand tussen de Zijldijk en de kade langs de Stroomsloot. Op die kade kwam de huidige Leidseweg te liggen die via de Ripselaan uitkwam bij de Achterweg in Nieuwe Wetering. De gemeenteraad van Alkemade keurde het plan goed op 30 december 1867.

De aanleg van de rijweg ging vlot. Vanuit Rome schreef zouaaf Jacobus Termeulen in oktober 1868: “ik stond er van te kijken als ik leesde dat ze druk aan de reiweg aan het werk zijn ik had niet gedacht dat er weer van beure zou maar onder de hand zou die al klaar wezen.”

Twee jaar later was de weg zo goed als klaar met de aanbesteding voor de brug over de Ringvaart bij Nieuwe Wetering op 15 september 1870. Toen de Meerbrug opgeleverd was, had Leiden zijn gewenste verbinding met de Haarlemmermeer.

Bronnen:

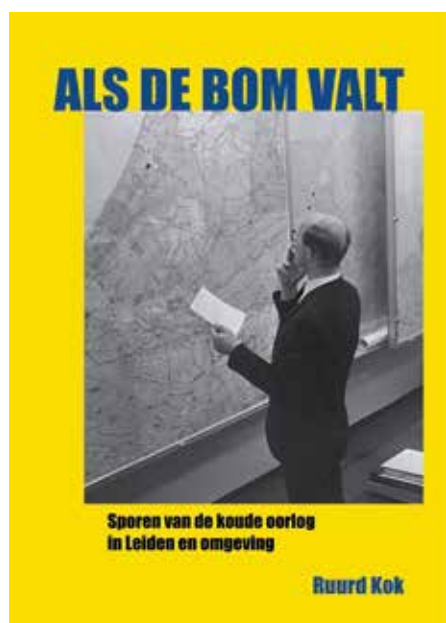
- G.L. Driessen (1931-1932), Het leven en de geschriften van den Stadsarchitect Salomon van der Paauw (1794-1869). Delen I en II. Leids Jaarboekje 1931 en 1932.
- J.W. Kret (1995), Het hart op de hoek. Een kijkje in de geschiedenis van het plaatselijk bestuur van de gemeente Alkemade en haar huisvesting.
- E. Noo (2021), Vriendelijke mededeling.
- E. Pelinck (1967), De functionarissen belast met de zorg voor de stadsbouwwerken te Leiden (1575-1818), Leids Jaarboekje, pp. 59-76.
- Theo van der Poel (1990), Sprokkelen rond de Oude Ade. Een wandeling tussen Kerksloot en Zijl.
- C. Smit, Stadsarchitect Salomon van der Paauw, een man van de solide oude stempel (1794-1869).
- J. Termeulen (1867-1869), Brieven uit Italië.
- N. de Vreeze en M. van Aerschot (2020), Stadsarchitecten en stadsbouwmeesters.

'Als de bom valt'

Alfred Bakker

De Berlijnse Muur viel in november 1989. Dertig jaar later startte Ruurd Kok een serie artikelen in het Leidsch Dagblad over plekken die herinneren aan de Koude Oorlog in Leiden en omgeving. De aandacht aan die herinneringen is een logisch vervolg op zijn eerdere serie over relictten uit de Tweede Wereldoorlog, zoals een Duitse loopgraaf bij Leimuïden. Er is ook een zekere continuïteit van bijvoorbeeld Duitse bunkers in de Atlantikwall die na 1945 een nieuwe functie kregen.

De artikelen zijn nu gebundeld in boekvorm onder de titel **'Als de bom valt; sporen van de Koude Oorlog in Leiden en omgeving'**. De timing is perfect. Dertig jaar na het einde van de Koude Oorlog in december 1991 zond de NPO een vijfdelige serie uit met thema's die ook in Koks boek voorkomen: bescherming, anticipatie, observatie en noodmaatregelen na een aanval van een (vaak) onbenoemde vijand, maar waarvan iedereen wist dat hij uit het oosten zou komen.

In de verhalen worden interviews, beschrijvingen van locaties en archiefgegevens prettig leesbaar gecombineerd. Voor de archiefbronnen en technische details leunt Kok op derden, zoals Raphaël Smid. Zelf heeft de archeoloog oog voor details in interieurs, zoals inscripties, ingekraste data en een muurschildering van Marilyn Monroe in de luchtwachtoren van Oude Wetering. De pakkende titels van de verhalen maken in één oogopslag de strekking van het verhaal duidelijk.

De objecten variëren van een oude Duitse bunker die een tweede leven krijgt als onderkomen voor de luchtmachtstaf, via een radarstation in een villa en twee luchtwachtorens (Zoeterwoude en Oude Wetering) tot een opstellocatie bij Burgerveen. Veel noodonderkomens passeren de revue: bestuurders konden terecht in een speciale bunker, stadhuis-kelder of zelfs reinwaterkelder.

Cartografisch geïnteresseerden kunnen plezier beleven aan de manier waarop de Topografische Dienst het vliegveld Valkenburg op kaarten onzichtbaar maakte.

Er zijn twee protesten opgenomen in de bundel: van vrouwen tegen de komst van Orion-vliegtuigen met nucleaire dieptebommen en van Onkruid tegen een zenderpark in een Duits bunkercomplex. Last but not least komen enkele balg- of

klepstuwen aan de orde, vijf van de in totaal 87 in de boezem van het Hoogheemraadschap Rijnland.

De 28 hoofdstukken à vier pagina's bestrijken het gebied tussen Katwijk, Wassenaar, Alphen en Burgerveen. Dat de meeste verhalen zich in het westelijk deel afspelen, heeft te maken met de nabijheid van de kust en van het bestuurscentrum Den Haag.

Veel objecten zijn nooit gebruikt, hooguit werd er geoefend. De gedachte dringt zich dan ook op: wat een inspanningen in tijd en geld. Heeft de afschrikking gewerkt? Kok geeft daar geen antwoord op. Hij laat wel vredesactivist Kathinka aan het woord. Zij is ervan overtuigd dat haar protest tegen de komst van Orions heeft geleid tot het inzicht dat kernwapens weg moesten.

In het laatste deel van de genoemde NPO-serie halen ex-soldaten herinneringen op aan hun militaire dienst bij het IJzeren Gordijn. Gelaten zeiden ze: "We zien wel wat er gaat gebeuren" in het besef dat beide partijen aan weerszijden van de grens over tactische kernwapens beschikten.

Ruurd Kok overhandigt het eerste exemplaar aan Dennis Wolvers (met dank aan Raphaël Smid/Bunkerpictures).

Zelf zag ik op een informatiepaneel bij een relict uit de Koude Oorlog in de IJssellinie bij Doesburg: "De bevolking wist van niets, de Russen wisten alles."

Kok overhandigde het eerste exemplaar van het boek op 17 december 2021 aan Dennis Wolvers, de huismeester van de Braassemermeerflats, die zijn kantoor heeft in de voormalige luchtwachtoren aan de Galgekade in Oude Wetering. Met dat gebaar lijkt hij de inzet van Wolvers voor informatie over en herstel van de bijzondere toren te steunen.

De luchtwachtoren aan de Galgekade

De Weteringse luchtwachtoren is inderdaad een apart object, de duurste en minst 'rendabele' toren van de in totaal 276 posten. Het Ministerie van Oorlog probeerde zoveel mogelijk gebruik te maken van bestaande hoge objecten. In Oude Wetering vond men in 1952 een geschikte locatie: het Observatorium van Rijnland, dat zich coöperatief opstelde. De militaire technici vonden de voorgestelde aanpassingen van het Observatorium echter onvoldoende. Op de alternatieve locatie aan de Galgekade stelde men een nieuwe toren voor van prefab betonelementen volgens het zogenaamde raat-systeem. De gemeente Alkemade, wij vermoeden

op advies van gemeente-architect Th.N. Deen, wees het ontwerp echter af in 1954. Het nieuwe ontwerp kon in 1956 wel op gemeentelijke goedkeuring rekenen. De dure bakstenen toren was eind 1958 klaar voor gebruik om vijf jaar later als post opgeheven te worden. De gemeente kocht de toren voor een zacht prijsje van Defensie, richtte er een jeugdthunk in en verkocht hem aan Arie de Boom, de ontwikkelaar van de nabijgelegen flats. Hij stelde de toren in 1973 gratis ter beschikking aan de Vereniging van Eigenaren als verblijf voor de huismeester. Sjaak Koek hield er kantoor van 1991-2008. En nu dus Dennis Wolvers.

De balgstuw in de Oude Wetering

Een tweede herinnering aan de Koude Oorlog in Alkemade is grotendeels onder de waterspiegel van de Oude Wetering te vinden: de balg- of schulpstuw ter hoogte van de Weteringlaan. Het bedieningshuisje op de kade van de Veerstraat geeft een bovengrondse aanwijzing voor de stuw die op de bodem van de Oude Wetering in zijn 'schulp' ligt. Alleen bij periodiek onderhoud blies men de balg op. In het verhaal over de balgstuwen komen ook stuwen in de Zijl, de Heimanswetering en de Ringvaart voor. Ze waren bedoeld om watergangen te compartimenteren,

om bij een dijkdoorbraak (bominslag) de schade van ondergelopen polders te beperken.

Het boek bevat een mooie illustratie van onderhoudsmedewerkers die op de opgeblazen balg in de Oude Wetering de bezem ter hand nemen in 2006. De balgstuw is één van de weinige overblijfselen uit de Koude Oorlog die nog nut heeft.

De balgstuw in de Oude Wetering tijdens onderhoud in 2006.

Ruurd Kok (2021), Als de bom valt; sporen van de Koude Oorlog in Leiden en omgeving. Leiden, Uitgeverij Ginkgo, 134 pagina's, € 15,00.

Raadplaatje

Van Simon Strijk, vroeger inwoner van Rijpwetering, ontvingen wij deze mooie oude foto. Hij moet gemaakt zijn op een boerderij in Rijpwetering, maar waar precies is niet bekend. Ook niet wie de kinderen zijn die met een ouderwetse ijzeren hoepel spelen. Is er iemand die meer kan vertellen over deze foto? Stuur uw reactie naar alkmadders@ziggo.nl.

